

Zbiór rysunków architektonicznych i technicznych w Gabinecie Rycin i Rysunków Muzeum Narodowego w Warszawie – stan badań i nowe perspektywy badawcze

Rysunki dotyczące architektury cywilnej i militarnej a także rysunki techniczne znajdujące się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie są jednym z przykładów rozbudowanej – a jednocześnie stosunkowo niejednorodnej – kolekcji tego typu. Wszystkie przedstawiają architekturę od XVIII do XX wieku i charakteryzuje je różnorodność użytych technik – od rysunków piórem i akwarelą na papierze po rysunki na kalce, odbitki litograficzne (również z korektami), odbitki ozalidowe czy wizualizacje wykonane w technice mieszanej¹. Zostały one przypisane do Kolekcji Rysunku Polskiego, zaś część znajduje się w Kolekcji Rysunków Obcych w Gabinecie Rycin i Rysunków. Rysunki architektoniczne nie zostały wyodrębnione inwentarzowo spośród prac o charakterze artystycznym, co jest zgodne z powszechnie stosowaną praktyką w muzealnych i bibliotecznych zbiorach rysunkowo-graficznych. Wiąże się to także z genezą kolekcji. Andrzej Rottermund w *Katalogu rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie* ujął to w sposób następujący: „Zbiór rysunków architektonicznych powstał w cieniu wspaniałych kolekcji malarstwa, rzeźby i przemysłu artystycznego. Był jakby produktem ubocznym darów i zakupów muzealnych”².

O ile łatwo wskazać pierwsze nabytki założonego w 1862 roku Muzeum Sztuk Pięknych, o tyle identyfikacja pierwszych rysunków architektonicznych, które zasiliły kolekcję tej instytucji pozostaje sprawą trudniejszą. Genezę zbioru można wiązać z zespołami rysunków, które trafiły do muzeum w początkowych latach działalności³. Plany architektoniczne pochodzą z różnych źródeł, takich jak kolekcje sztuki lub zbiory prac o znaczeniu historycznym oraz ikonograficznym, dworskie archiwa gospodarcze i budowlane, legaty samych architektów oraz zakupy. Ogólną charakterystykę kolekcji podał we wstępie do wspomnianego katalogu Rottermund⁴. W publikacji wyłączono z zakresu tego terminu rysunki przedstawiające widoki

¹ Termin rysunek architektoniczny stosuje się do obiektów będących graficznym przedstawieniem architektury lub jej elementów bez względu na technikę wykonania. Leszek Maluga w pracy *Autonomiczne rysunki architektoniczne* (Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2006, s. 23) definiuje ten termin również w odniesieniu do twórcy: „rysunek architektoniczny jest graficznym wytworem pracy architekta bez względu na technikę wykonania”.

² *Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, oprac. Andrzej Rottermund, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 8. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria A, t. 6, red. Maria Charytańska.

³ Więcej na ten temat zob. *Historia zbioru rysunków architektonicznych Muzeum Narodowego w Warszawie* [w:] *Katalog rysunków architektonicznych...*, op. cit., s. 8–10.

⁴ Ibidem, s. 10–13.

il. 1 | fig. 1

Feliks Gąsiorowski, *Rzym. Świątynia Jowisza Statora. Projekt rekonstrukcji. Elewacja frontowa, rzut poziomy, porównawcze rzuty inwentaryzacyjne pozostałości świątyni* | Rome. Temple of Jupiter Stator. Reconstruction Design. Front Elevation, Horizontal Plan, Comparative Surveying Projections of the Remains of the Temple, 1843, Muzeum Narodowe w Warszawie | The National Museum in Warsaw

fot. | photo © Małgorzata Kwiatkowska / Muzeum Narodowe w Warszawie

architektury, co zgodne jest z przyjętą definicją: „Pod pojęciem rysunki architektoniczne rozumiemy tylko te rysunki, które związane są z momentem projektowania, pomiaru lub inwentaryzacji architektonicznej”⁵. Publikacja nie obejmuje również rysunków technicznych, wojskowych, a także większości dwudziestowiecznych rysunków pomiarowych zabytków oraz tych, które znajdowały się w ówczesnym Gabinecie Grafiki Obcej i Dziale Dokumentacji. Z licznych projektów na gmach Muzeum Narodowego wzmiankowany jest jedynie (bez numeru katalogowego) projekt Tadeusza Tołwińskiego, na którego podstawie budynek zrealizowano. Odrębny katalog, wydany z okazji wystawy, obejmuje zespół rysunków z pracowni Bohdana Pniewskiego. Podano w nim szczegółowe dane eksponowanych prac z krótką charakterystyką poszczególnych projektów⁶. Konieczne zatem jest wydanie nowych publikacji uwzględniających aktualny stan badań i zawartość kolekcji.

Historia kolekcji i najważniejsze zespoły rysunków

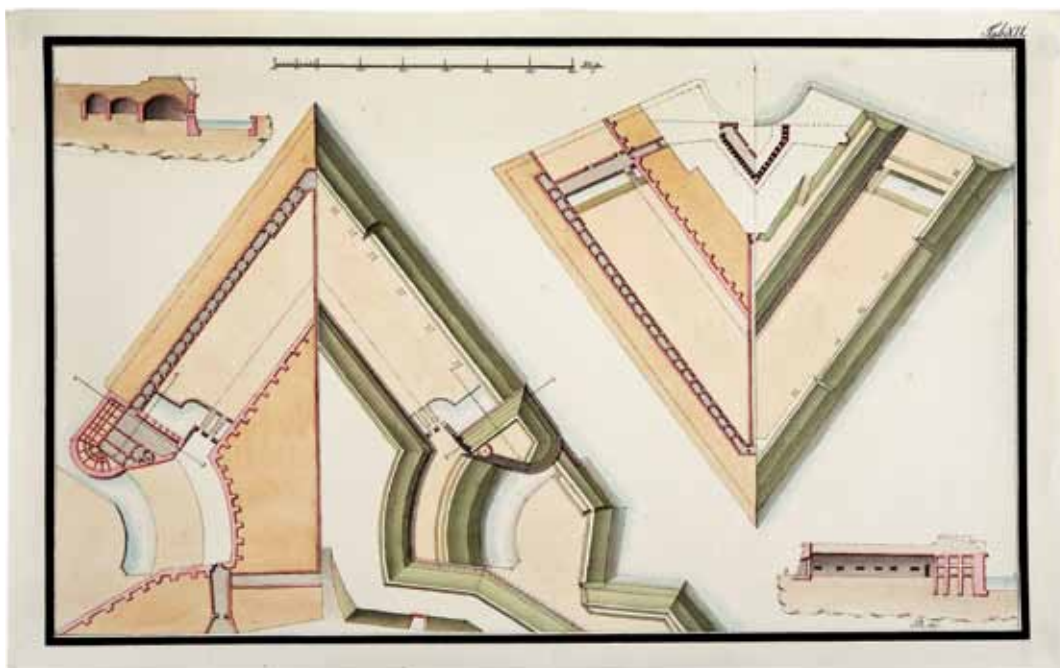
Jak już wspomniano, rysunki architektoniczne trafiały do zbiorów jako elementy większych kolekcji w postaci zakupów, darów, zapisów i przekazów od osób prywatnych oraz instytucji. Z drugiej dekady XX wieku pochodzą pierwsze dary obejmujące plansze architektoniczne. Są to kolekcje Leopolda Méyeta (1911), braci Henryka, Jerzego i Fryderyka Politurów (legat w 1916), Dominika Witke-Jeżewskiego, Zygmunta Glogera, Karola Iwanickiego, Wiktora Gomulickiego i Seweryna Smolikowskiego. W 1917 roku swoje zbiory zdeponowało w muzeum Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości (TOnZP), a dwa lata później Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych (TZSP), likwidując niektóre z działów, przekazało rysunki z konkursu na swój gmach. W 1920 roku zakupiono zbiory Piusa Welońskiego, w których znajdował się zespół rysunków dotyczących rezydencji Marcellego Bacciarellego przy Łazienkach Królewskich oraz inne projekty⁷.

Dwa duże zespoły tego rodzaju zawdzięcza muzeum legatowi Zofii Stefańskiej i Jarosława Wojciechowskiego, którzy w 1921 roku przekazali dwie teki projektów architekta Konstantego Wojciechowskiego, współtwórcy Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości i członka Delegacji Architektów Polskich powołanej do reprezentowania środowiska przy Comité permanent international des architectes (CPIA), a dwa lata później własne projekty

⁵ Ibidem, s. 7.

⁶ Bohdan Pniewski 1897–1965, katalog, oprac. Andrzej Rottermund, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, 5 kwietnia – 7 maja 1967, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1967.

⁷ Katalog rysunków architektonicznych..., op. cit., s. 9.

il. 2 | fig. 2

Stanisław Rzewuski,
*Bastiony. Rzuty
 i przekroje* | *Bastions.
 Projections and
 Sections*, 1819, Muzeum
 Narodowe w Warszawie
 | The National Museum
 in Warsaw

fot. | photo © Małgorzata
 Kwiatkowska / Muzeum
 Narodowe w Warszawie

Jarosława, absolwenta Instytutu Inżynierów Cywilnych w Petersburgu i członka Komitetu Organizacyjnego Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej⁸. Tym samym zbiór wzbogacił się o przykłady architektury – głównie kościelnej – z nurtu historyzmu oraz, w przypadku prac Jarosława, o projekty prezentujące wczesnomodernistyczny tradycjonalizm i neoromanizm oraz kilka przykładów secesji.

W 1922 roku przejęto od Szkoły Sztuk Zdobniczych w Warszawie (dawnej Szkoły Rysunkowej) zespół rysunków ruin antycznych świątyń rzymskich z lat 1842–1844 autorstwa Feliksa Gąsiorowskiego (il. 1)⁹ oraz cykl francuskich plansz miedziorytniczych o tematyce architektonicznej¹⁰. W tym też roku zakupiono od Zdzisława Jasińskiego zespoły 14 rysunków budynków pocztowych, album z rysunkami Borysa Czetwertyńskiego, elewa warszawskiej Szkoły Aplikacyjnej¹¹ oraz zespół 45 plansz innych uczniów tej szkoły z zakresu budownictwa, inżynierii i wojskowości¹², a ponadto zbiór 108 plansz, wykonanych w latach 1816–1829, prezentujących rysunki z zakresu projektowania dzieł obronnych, budownictwa i architektury

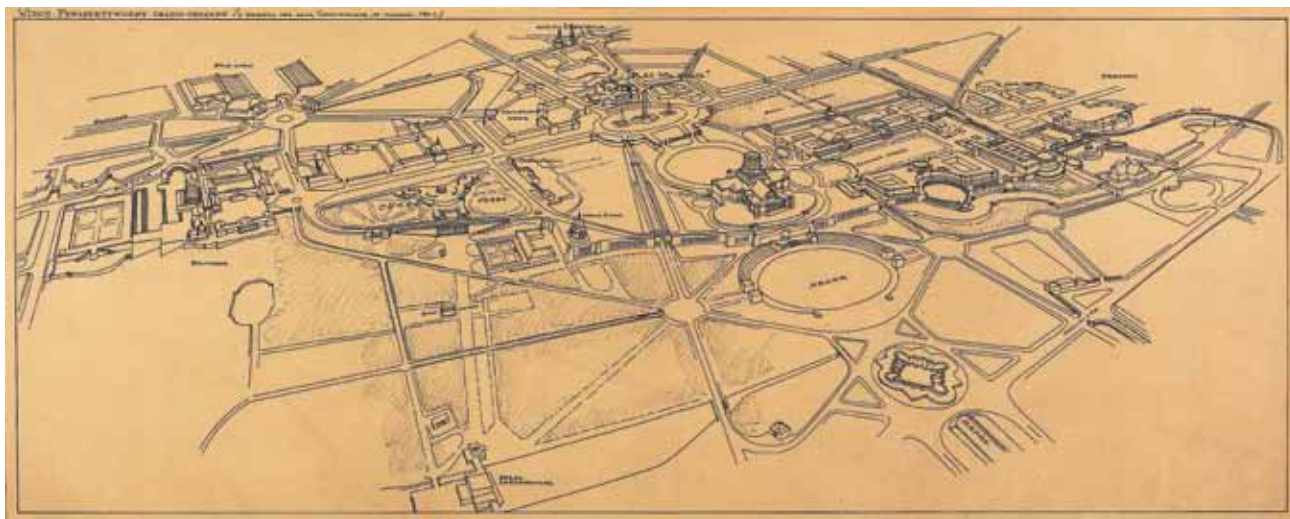
⁸ Projekty te zostały opracowane i opublikowane w *Katalogu rysunków architektonicznych...*, op. cit.

⁹ Nr inw.: Rys.Pol.15109 MNW (detale świątyni Westy w Tivoli), Rys.Pol.15110/1–8 MNW (inventaryzacja i projekt rekonstrukcji świątyni Jowisza Statona w Rzymie), Rys.Pol.15111 MNW (belkowanie portyku Panteonu w Rzymie), Rys.Pol.15112/1–2 MNW (kapitele i belkowania dwóch kondygnacji Teatru Marcellusa w Rzymie).

¹⁰ Nr inw. Gr.Ob.Alb.1764 MNW.

¹¹ Nr inw. Rys.Pol.3184/1–28 MNW.

¹² Wpisane do inwentarza Muzeum Narodowego w tomie VII (Ryciny i książki) pod numerem zbiorczym 38087, skąd dwa rysunki przepisano do inwentarza Kolekcji Rysunku Polskiego nr inw.: Rys.Pol.15105 MNW i Rys.Pol.15170 MNW.

il. 3 | fig. 3

Oskar Sosnowski,
Warszawa. Projekt
na rozplanowanie
Ujazdowa. Widok
aksonometryczny,
(praca na LXIII Konkurs
Koła Architektów)
Warsaw. Design for the
Site Plan of Ujazdów.
Axonometric View
(submitted to the 63rd
Competition of the
Circle of Architects),
1919, Muzeum
Narodowe w Warszawie
The National Museum
in Warsaw

fot. i photo © Piotr Ligier /
Muzeum Narodowe
w Warszawie

oraz plany sytuacyjne¹³. Znajduje się wśród nich grupa planów wykonanych przez Stanisława Rzewuskiego w Wiedniu w latach 1816–1820 (il. 2).

Wszystkie te zespoły napływały do instytucji w czasie jej przekształcania się z Muzeum Sztuk Pięknych w pozostające we władaniu miasta Muzeum Narodowe, co było związane ze zmianą sytuacji politycznej i odzyskaniem przez Polskę suwerenności. W 1915 roku Zarząd Miasta powierzył opiekę nad muzeum specjalnie powołanej komisji, złożonej z Bronisława Gembarzewskiego, Karola Jankowskiego, kustosza Jana Kauzika i Jana Lewińskiego w funkcji przewodniczącego. W skład komisji wchodził również W. Michalski, Dominik Witke-Jeżewski i Bogusław Herse. Opracowała ona program i zakres działania instytucji, ustaliła jej nazwę oraz wnioskowała o lokalizację projektowanych gmachów na terenach Ujazdowa. W zaproponowanym wówczas podziale zbiorów muzealnych znalazły się dwa działy pod nazwą „Budownictwo” oraz „Inżynieria”¹⁴. W 1916 roku uchwalono zmianę nazwy na Muzeum Narodowe m.st. Warszawy, zmodyfikowaną w 1918 na używaną do dzisiaj: Muzeum Narodowe w Warszawie. Dyrektorem został mianowany 1 marca 1916 roku Bronisław Gembarzewski, kierujący także od 1920 wydzielonym Muzeum Wojska, instytucją państwową podległą Ministerstwu Spraw Wojskowych. W tym też czasie zbiory zostały przeprowadzone do kamienicy przy ulicy Podwałe 15. Dnia 14 kwietnia 1921 roku Rada Miejska zatwierdziła statut muzeum jako placówki samorządowej, podległej bezpośrednio prezydentowi Warszawy.

W roku 1923 zbiory wzbogaciły się o przekaz Wydziału Budownictwa magistratu, w którym znalazły się prace Oskara Sosnowskiego (il. 3) i Antoniego Dygata z LXIII konkursu warszawskiego Koła Architektów na rozplanowanie Ujazdowa jako terenu pod budynki sejmu, siedzibę prezydenta oraz lokalizację zespołu gmachów muzealnych¹⁵. W latach następnych powstał szereg projektów na siedzibę Muzeum Narodowego przy alei 3 Maja (obecnie Aleje

¹³ Nr inw. Rys.Pol.3166/1–108 MNW.

¹⁴ Stanisław Lorentz, *Muzeum Narodowe w Warszawie. Zarys historyczny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1938, I, s. 27–28.

¹⁵ Widok aksonometryczny Ujazdowa projektu Oskara Sosnowskiego i elewacja Muzeum Sztuki prezentowane były w Muzeum Niepodległości w Warszawie na wystawie „Architektura Polski niepodległej”, zob. *Architektura Polski niepodległej, album wystawy 19 maja – 15 grudnia 2012*, oprac. Krzysztof Mordyński, kat. wyst., Muzeum Niepodległości, 19 maja – 15 grudnia 2012, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2012, s. 80–81.

Jerozolimskie). Zostały one wpisane do inwentarza muzealnego, a w latach 1988–1990 przekazane do Gabinetu Rysunku Polskiego z Działu Dokumentacji Naukowej¹⁶.

Odłąbną grupę stanowią inwentaryzacje architektoniczno-budowlane, szeroko w zbiorze reprezentowane. Tylko wybrane znalazły się w katalogu z 1970 roku. Brakuje w nim dużej części rysunków pomiarowych zabytków Warszawy i innych miejscowości wykonywanych dla TOnZP oraz inwentaryzacji z lat 1937–1940. Do najważniejszych zespołów należy zaliczyć powstałe w Pracowni Inwentaryzacyjnej TOnZP pomiary budynków w Łazienkach Królewskich¹⁷ oraz wykonane przez Władysława Włodarczyka w latach 1914–1919 rysunki inwentaryzacyjne wieży północnej i detali okiennych kościoła Mariackiego w Krakowie, podarowane przez autora w 1920 roku¹⁸.

Obszernym zbiorem są zespoły projektów wytworzone na potrzeby samego muzeum w związku z jego siedzibą. Dotyczy to zwłaszcza kamienicy przy ulicy Podwale i kolejnych projektów koncepcyjnych gmachu w alei 3 Maja. Historię projektu i budowy siedziby instytucji opisała szczegółowo Monika Szczesniewska-Ochnio¹⁹. Z 1924 roku pochodzą rysunki

il. 4 | fig. 4

Marian Nikodemowicz, *Warszawa. Muzeum Narodowe. Widok perspektywiczny elewacji od strony zbiegu ulic Smolnej i Trzeciego Maja* (projekt konkursowy, niezrealizowany) | *Warsaw. National Museum. Perspective View of the Elevation from the Intersection of Smolna and 3 Maja* (unrealized competition design), 1924, Muzeum Narodowe w Warszawie | *The National Museum in Warsaw*

fol. | photo © Krzysztof Wilczyński / Ligier Studio / Muzeum Narodowe w Warszawie

¹⁶ Dział Dokumentacji Naukowej powstał na bazie Archiwum Ikonograficznego, którego geneza sięga 1914 r., kiedy zostało utworzone pod kierownictwem Bronisława Gembarzewskiego, przy udziale finansowym Kasy im. Mianowskiego w celu gromadzenia materiałów ilustrujących rozwój kultury narodowej. W jego skład weszły rysunki (wśród nich wiele wykonanych przez Gembarzewskiego), fotografie i ryciny. W 1918 r., liczące przeszło 11 000 numerów inwentarzowych, zbiory Archiwum trafiły do Muzeum Narodowego, gdzie były stale uzupełniane, m.in. o rysunki prezentujące zabytki rzemiosła. Zob. Stanisław Lorentz, *Dzieje Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1962, VI, s. 25–26. Obecnie dział nosi nazwę Zbiorów Ikonograficznych i Fotograficznych.

¹⁷ Nr inw. Rys.Pol.3086–3092 MNW.

¹⁸ Nr inw. Rys.Pol.15257–15305 MNW. Jest to zbiór 49 rysunków wykonanych ołówkiem, tuszem bądź akwarelą na kalce lub papierze.

¹⁹ Monika Szczesniewska-Ochnio, *Gmach Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1982, XXVI, s. 7–88. Opieram się na informacjach tam zawartych oraz danych inwentarzowych.

z konkursu architektonicznego ogłoszonego przez Komitet Budowy Gmachu MNW za pośrednictwem Koła Architektów. Na konkurs nadesłano 46 prac, z których 21 odrzucono, pozostałe podzielono na trzy kategorie. Osiem prac znalazło się w kategorii pierwszej; te zostały zakupione i wpisane do inwentarza. Były to projekty Mariana Nikodemowicza²⁰ (il. 4), Hipolita Rutkowskiego i Maksymiliana Goldberga²¹ oraz projekty Jana Bagińskiego²², Bohdana Tretera i Andrzeja Tichy'ego²³, Jerzego Stachiewicza²⁴, Jerzego Müllera i Marcina Weinfeldta²⁵ oraz zespołu w składzie: Jadwiga Dobrzyńska, Stefan Sienicki, Bolesław Żurkowski²⁶. W 1925 roku Komitet Budowy, korzystając z wcześniej zastrzeżonej możliwości i wbrew protestom na łamach prasy, powierzył sporządzenie nowego projektu członkowi Rady Muzeum Narodowego w Warszawie, Janowi Fryderykowi Heurichowi, wyznaczonemu także na kierownika budowy. Efektem zamówienia był kompletny projekt architektoniczny złożony z 280 plansz wykonanych ręcznie i kopii ozalidowych, częściowo kolorowanych²⁷. Z kolejnego, zamkniętego konkursu, rozstrzygniętego 22 maja 1926 roku, pochodzą trzy projekty: wybrany do realizacji autorstwa Tadeusza Tołwińskiego²⁸ oraz Zdzisława Mączeńskiego²⁹ i Czesława Przybylskiego³⁰. W kolekcji znajduje się także 199 planów i rysunków wykonanych w latach 1926–1936 różnymi technikami, a związanych z projektem realizacyjnym i budową gmachu muzeum pod kierownictwem Tołwińskiego³¹. Z działalnością Antoniego Dygata, który objął kierownictwo robót w 1937 roku i wykończył budynek, związany jest projekt rozbudowy w stronę ulicy Książęcej³².

W latach 1936–1939 pod kierownictwem nowego dyrektora, Stanisława Lorentza, przeprowadzono reorganizację, w czasie której plansze z rysunkami architektonicznymi w liczbie czterystu przypisano do Zbiorów Graficznych, zawierających także Archiwum Ikonograficzne³³.

W latach 1936–1938 organizowano w nowym gmachu wystawy związane z historią, a także architekturą i urbanistyką stolicy, takie jak „Warszawa przyszłości”³⁴ w 1936, „Dawna

²⁰ Praca nr 3, projekt odznaczony, nr inw. Rys.Pol.15346–15354 MNW.

²¹ Dwa projekty: nr 20, nr inw. Rys.Pol.15355–15361 MNW oraz nr 21, nr inw. Rys.Pol.15362–15366 MNW.

²² Projekt nr 7, nr inw. Rys.Pol.15385–15399 MNW.

²³ Projekt nr 24, nr inw. Rys.Pol.15329–15336 MNW.

²⁴ Projekt nr 26, nr inw. Rys.Pol.15319–15328 MNW.

²⁵ Projekt nr 28, nr inw. Rys.Pol.15367–15375 MNW.

²⁶ Projekt nr 35, nr inw. Rys.Pol.15337–15345 MNW.

²⁷ Nr inw. Rys.Pol.3038/1–280 MNW.

²⁸ Nr inw. Rys.Pol.15231–15240 MNW.

²⁹ Nr inw. Rys.Pol.15377–15384 MNW.

³⁰ Nr inw. Rys.Pol.15307–15318 MNW.

³¹ Są to zespoły: nr inw. Rys.Pol.3001/1–169 MNW; szczegółowe rzuty w zespole nr inw. Rys.Pol.3181/1–14 MNW oraz plany wykonawcze zapisane w sekwencji numerów Rys.Pol.15241–15256 MNW.

³² Nr inw. Rys.Pol.3180/1–9 MNW.

³³ Kierownikiem działu została Maria Mrozińska, kierująca zbiorami graficzno-rysunkowymi od 1929 r. Zob. Stanisław Lorentz, *Dzieje Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1962, VI, s. 34; *Katalog rysunków architektonicznych...*, op. cit., s. 9.

³⁴ Ekspozycja mieściła się w przyziemiu nieukończonego skrzydła V. Niewiele zachowało się informacji na temat wystawy. Poza książką *Warszawa przyszłości*, wydaną przez Komitet Wystawy, zob. Robert Jarocki, *Rozmowy z Lorentzem*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1981, s. 140. Wśród nielicznych uchwytnych źródeł dotyczących wyglądu ekspozycji znajdują się zdjęcia z Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie (sygn. 1-U-8484/1–3).

Warszawa³⁵ w 1937 oraz ciesząca się wielką popularnością³⁶ „Warszawa wczoraj, dziś, jutro”, otwarta w 1938 roku³⁷. Pozostałością ostatniej jest zespół 14 plansz zawierających projekty ekspozycji³⁸. Śladem po wystawie projektów pomnika ku czci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie³⁹ jest zespół dużych plansz autorstwa Mariana Wnuka i Karola Jana Kocimskiego oraz rysunek pomnika według koncepcji Xawerego Dunikowskiego⁴⁰.

Podczas wojny zbiory uległy rozproszeniu bądź zniszczeniu, wiele prac znalazło się poza granicami kraju, skąd część udało się odzyskać, dotyczy to zwłaszcza dzieł rewindykowanych ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w latach 1946 i 1956. Do najbardziej dotkliwych strat wojennych z zakresu rysunku architektonicznego należy zaginięcie trzech oryginalnych plansz z projektem Teatru Narodowego (Wielkiego) w Warszawie autorstwa Antonia Corazziego⁴¹.

Nowy rozdział w historii kolekcji rysunków otworzyły czasy powojenne. Muzeum Narodowe zostało upaństwowione dekretem z dnia 7 maja 1945 roku i stało się „centralną instytucją muzealną Państwa Polskiego”, a Muzeum Dawnej Warszawy (będące dotychczasowym oddziałem Muzeum Narodowego) zyskało samodzielność⁴². Do rozbudowy kolekcji przyczyniły się obowiązujące wówczas regulacje prawne – zaczęto pozyskiwać obiekty z tzw. mienia podworskiego⁴³ oraz majątków opuszczonych i przejętych w ramach reparacji wojennych⁴⁴. W 1945 roku upaństwowione Muzeum Narodowe w Warszawie przejęło pieczę nad Wilanowem, Łazienkami Królewskimi i – na prośbę właścicieli – Nieborowem wraz ze

³⁵ Anna Maślowska, *Kronika wystaw Muzeum Narodowego w Warszawie 1862–2002*, t. 1, 1862–1962, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2002, s. 84.

³⁶ Ogólną liczbę zwiedzających obliczono na 570 000. Zob. *Wystawy czasowe*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1938, I, s. 196.

³⁷ A. Maślowska, op. cit., s. 92–93.

³⁸ Nr inw. Rys.Pol.3109/1–14 MNW. Ponadto w Zbiorach Ikonograficznych i Fotograficznych znajduje zespół fotografii dokumentujących wystawę.

³⁹ A. Maślowska, op. cit., s. 85.

⁴⁰ Dwie plansze z projektem Wnuka i Kocimskiego oraz rysunek Xawerego Dunikowskiego były prezentowane po raz pierwszy od siedemdziesięciu pięciu lat na wystawie „Wywyższeni. Od faraona do Lady Gagi”, otwierającej obchody Roku Jubileuszowego stu pięćdziesięciolecia Muzeum Narodowego w Warszawie. Zob. *Wywyższeni. Od faraona do Lady Gagi*, red. naukowa Krzysztof Pomian; Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2012, s. 334, kat. nr 489–490.

⁴¹ Nr inw. 75469–75471 MNW. Wśród strat znalazł się także projekt architekta W.J. Jakunina dotyczący przebudowy sąsiedniego Teatru Rozmaitości (nr inw. 75468 MNW).

⁴² Dekret z dnia 7 maja 1945 r. o upaństwowieniu Muzeum Narodowego w Warszawie, Dz. U., 1945, nr 18, poz. 98.

⁴³ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz. U., 1944 nr 4, poz. 17. Podstawę do przejęcia kolekcji artystycznych znajdujących się w majątkach ziemskich dało Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz. U. 1945 nr 10 poz. 51. Według § 11, pkt 1a, przejęciu nie podlegały rzeczy przeznaczone do osobistego użytku właściciela i jego rodziny, niezwiązane z działalnością rolniczą oraz jeśli nie posiadały wartości artystycznej, naukowej lub muzealnej. Pozwalało to na przejmowanie przez Skarb Państwa kolekcji artystycznych i archiwów domowych, jeśli w danym przypadku dostrzeżono taką ich wartość. Więcej na ten temat zob. Lidia Małgorzata Karecka, *Mienie zwane podworskim w Muzeum Narodowym w Warszawie*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53, s. 44–57.

⁴⁴ Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich, Dz. U., 1946 nr 13, poz. 87. Kolejnym aktem prawnym rozszerzającym roszczenia majątkowe był Dekret z dnia 15 listopada 1946 r. o zajęciu majątku państw pozostających z Państwem Polskim w stanie wojny w latach 1939–1945 i majątku osób prawnych i obywateli tych państw oraz o zarządzie przymusowym nad tymi majątkami, Dz. U., 1946 nr 62, poz. 342.

il. 5 | fig. 5

Giacomo Quarenghi,
Nieborów. Pałac
Radziwiłłów.
Elewacja frontowa
(projekt przebudowy,
niezrealizowany)
Nieborów. Radziwiłł
Palace. Front Elevation
(unrealized conversion
design), ok. c. 1800,
Muzeum w Nieborowie
i Arkadii | Museum in
Nieborów and Arkadia

fot. | photo © Małgorzata
Kwiatkowska / Muzeum
Narodowe w Warszawie

zbiorami. Spośród utworzonych wówczas oddziałów jedynie Muzeum w Nieborowie i Arkadii pozostało w strukturze MNW do chwili obecnej⁴⁵.

Kolekcje arystokratyczne i ziemiańskie archiwa budowlane

Z nieborowskiej kolekcji Radziwiłłów pochodzi najcenniejszy zbiór planów architektonicznych, przechowywany w Kolekcji Rysunku Polskiego i ujęty w *Katalogu rysunków architektonicznych z Muzeum Narodowego w Warszawie*⁴⁶. Odnosi się on do rezydencji Radziwiłłów w Nieborowie, ogrodu w Arkadii, warszawskiego pałacu Królikarnia i Szpanowa na Wołyniu. Pokazny podzbiór stanowi w nim przeszło setka rysunków wykonanych przez architektów saskich, dotyczących budynków projektowanych dla Drezna i Warszawy oraz okolicznych miejscowości, w tym także rysunki Szymona Bogumiła Zuga. Rottermund łączy 44 plansze z projektami Giacomo Quarenghiego (il. 5) z wyjazdami Heleny Radziwiłłowej do Petersburga i mogą one według niego świadczyć o kolekcjonerskim charakterze części zbioru⁴⁷.

⁴⁵ O kolekcjach objętych opieką podczas wojny oraz działalności Stanisława Lorentza podczas kierowania Muzeum Narodowym zob. Krzysztof Załęski, *Stanisław Lorentz jako twórca Muzeum Narodowego [w:] Przeszłość przyszłości... Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, red. Komitet Redakcyjny: prof. dr hab. Andrzej Rottermund, dr Dorota Folga-Januszewska, Ewa Micke-Broniarek, Muzeum Narodowe w Warszawie, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1999, s. 135–165.

⁴⁶ Plany z Nieborowa liczą 478 obiektów. W katalogu opisano 330 obiektów, nie uwzględniono w nim bowiem rycin z wydawnictw architektonicznych oraz plansz nie wiążących się bezpośrednio z architekturą. Zob. *Katalog rysunków architektonicznych...*, op. cit., s. 10, przyp. 8.

⁴⁷ Ibidem, s. 11.

Kolejne dwie kolekcje podworskie, a mianowicie ciekawy zespół 136 rysunków architektonicznych z Małej Wsi oraz rysunki pochodzące z pałacu Potockich w Krzeszowicach, związane są z zamówieniami projektowymi z XVIII i XIX wieku i ujęte zostały we wspomnianym katalogu.

Rysunki z Wilanowa, będące głównie dokumentacją prac budowlanych przy rezydencji i w dobrach wilanowskich w połowie XIX wieku autorstwa Franciszka Marii Lanciego, znajdują się obecnie w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

W MNW znajduje się także zbiór Tarnowskich i Branickich z Suchej, którego zrąb stanowi kolekcja Józefa Ignacego Kraszewskiego. Znajdują się w niej projekty zebrane przez pisarza oraz zamawiane przez niego inwentaryzacje zabytków oraz nieliczne prace wykonane na zamówienie Tarnowskich.

Muzealna kolekcja wzbogaciła się dzięki zakupionemu w Londynie zbiorowi rysunków architektonicznych należących pierwotnie do Mniszchów. Zespół zawiera 426 rysunków (w tym nieliczne notatki) oraz cztery historyczne papierowe obwoluty⁴⁸. Powstały one na przestrzeni ponad stu lat, od pierwszej połowy XVIII wieku do około 1860 roku. Poza planami siedzib Zamoyskich, Mniszchów i innych rodzin, można w nim odnaleźć odrysy projektów budowli zagranicznych, rysunki detali architektonicznych, przedmiotów wyposażenia wnętrz, notatki. Przechowywany najpierw najprawdopodobniej w Wiśniowcu, przed sprzedażą majątku w połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku musiał zostać wywieziony przez Andrzeja Jerzego Mniszcha razem z kolekcją sztuki do Paryża⁴⁹. Nowymi nabywcami byli Lanckorońscy i w ich rękach kolekcja znajdowała się przez trzy ćwierci XX wieku. W roku 1975 zbiór, już podzielony, został wystawiony przez Adelajdę Lanckorońską. Blisko połowa rysunków z pierwotnej kolekcji znalazła się na londyńskiej aukcji domu Christie, Manson & Woods⁵⁰. Pozostała część nieco wcześniej zakupił od właścicielki antykwariat Joanna Booth Antiques, mieszczący się przy Kings Road w Londynie⁵¹. Zbiór wystawiony w domu aukcyjnym Christie's został kupiony za pośrednictwem Desy przez Muzeum Narodowe w Warszawie. Pozostała część, ze względu na wysoką cenę i brak funduszy, pozostała w Londynie i trafiła do kolekcji MNW dopiero w 2005 roku, dzięki inicjatywie Doroty Folgi-Januszewskiej, zastępcy dyrektora ds. naukowych (przy współpracy Anny Grochali, ówczesnej kurator Gabinetu Grafiki i Rysunku Nowożytnego Polskiego) i przy poparciu Andrzeja Rottermunda, dyrektora Zamku Królewskiego w Warszawie. W międzyczasie, 24 października 1994 roku,

⁴⁸ Wpisany do inwentarza Kolekcji Rysunku Polskiego Muzeum Narodowego w Warszawie w sekwencji numerów od Rys.15406 do Rys.15832/1-4 MNW.

⁴⁹ Tomasz Feliks de Rosset, *Kolekcja Andrzeja Mniszcha. Od wołyńskich chrząszczy do obrazów Fransa Halsy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003, s. 30. W zbiorze tym znajdują się projekty pałacu Andrzeja Mniszcha przy rue Daru 16 w Paryżu. Według de Rosseta należy przyjąć, że do końca XIX w. zbiór pozostawał w rękach Mniszcha. Pragnę w tym miejscu podziękować Autorowi książki za konsultacje dotyczące historii zbioru.

⁵⁰ *Fine Old Master Drawings*, kat. aukcyjny Christie, Manson & Woods Ltd., London, March 19, 1975 (*The Property of Countess Adelheid Lanckoronska*, s. 5-8). W katalogu aukcji w historii zbioru opisana jest droga dziedziczenia, według której rysunki te miałyby się dostać w posiadanie Lanckorońskich poprzez Leonie Wandę Potocką (1821-1893), zamężną z Kazimierzem Lanckorońskim, a spokrewnioną z Wincentym Potockim (1740-1826), pierwszym mężem Urszuli z Zamoyskich Mniszchowej (ok. 1750-1816/1817), babki Andrzeja Mniszcha. Proweniencja ta wydaje się jednak niezbyt wiarygodna. Należy przyjąć, że całość została zakupiona na jednej z licytacji.

⁵¹ Andrzej Rottermund, *In memoriam: Tony Baggs (1934-2006)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2007, R. 69, nr 3-4, s. 352.

rodzina Lanckorońskich ofiarowała pięć rysunków architektonicznych pochodzących z *Vente Mniszech*⁵².

W zbiorze szeroko reprezentowane są plany przebudowy pałacu Ludwiki Zamoyskiej (później należącym do jej córki Urszuli) na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie (nr hip. 369) (II. 6). Do najwcześniejszych związanych z Mniszczami projektów zaliczyć należy projekt rozbudowy pałacu w Dęblinie, wykonany przez Jakuba Kubickiego zapewne pod koniec lat osiemdziesiątych XVIII wieku oraz nieco późniejsze projekty kreślone przez Jana Griesmeyera. Inne zespoły dotyczą przebudowy rezydencji w Wiśniowcu na Wołyniu oraz w Gródku na Podolu⁵³.

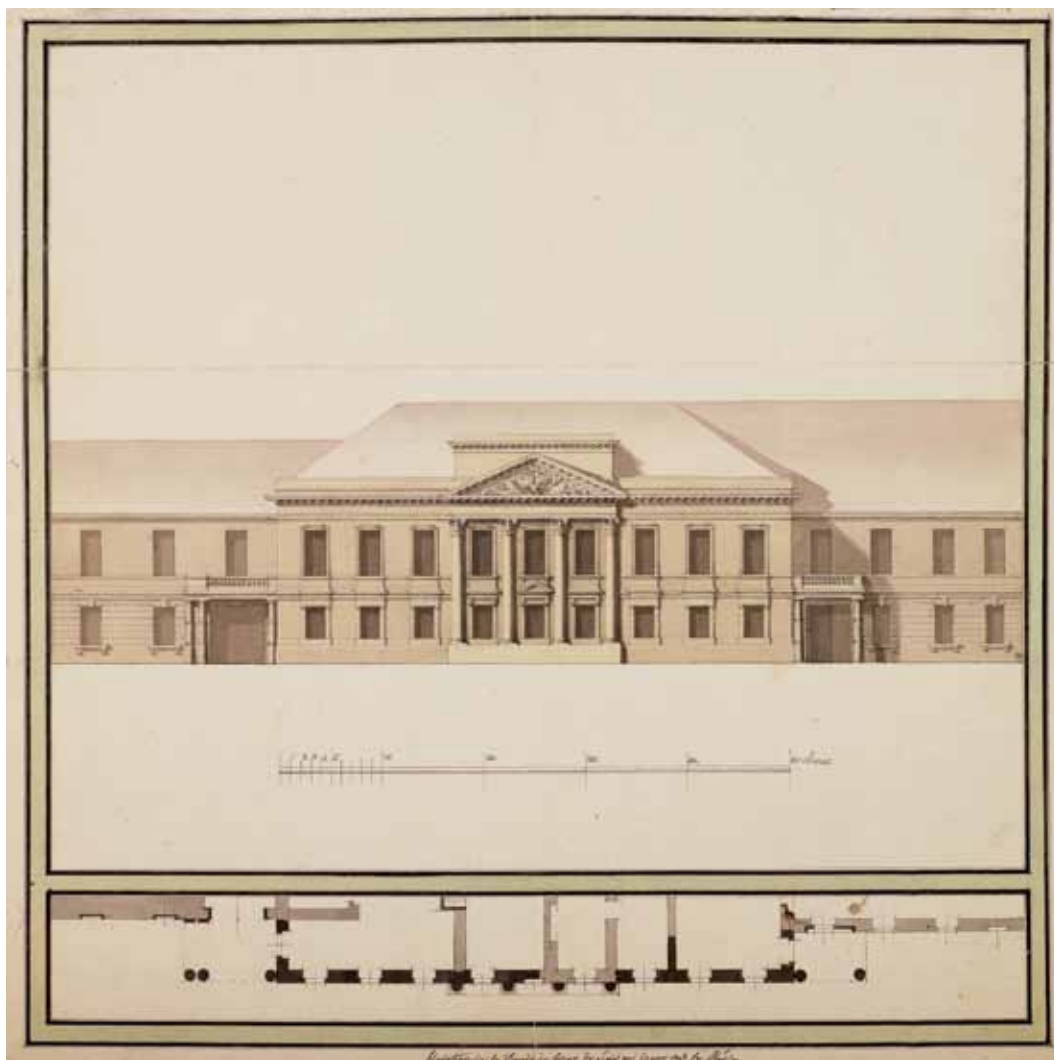
Dodatkowo znajdują się w zbiorze inwentaryzacje i plany takich rezydencji jak Laszki Murowane, Łabuń, rysunki dla Tatar pod Lublinem, Łóz pod Wiśniowcem, szkicowe plany pawilonów i domków parkowych w podwarszawskim Wierzbnie oraz w Łabuńkach koło Zamościa; pojedyncze rysunki dotyczące pałaców w Czajczyńcach na Wołyniu, Knihyniczach koło Rohatynia, Rudnikach w Ziemi Przemyskiej, Gołębii Katarzyny z Zamoyskich Mniszchowej, dworu w wołyńskich Żukowcach, budynków w Hołownicy koło Korca oraz w Bedrychowcach⁵⁴. W kolekcji znaleźć można również rysunek inwentaryzacyjny fasady kościoła i klasztoru w Krzemieńcu z okresu przebudowy na Gimnazjum Wołyńskie, plan kościoła misjonarzy p.w. Świętego Krzyża w Warszawie, a także kilka projektów czy też ich odrysów dotyczących budowli francuskich, jak osiemnastowieczny plan późnobarokowego teatru w Lunéville, rzut poziomy budynku w Clichy, plan apartamentu w kamienicy przy rue de la Chaussée d'Antin w Paryżu, a także trzy rzuty poziome paryskiej kamienicy czynszowej z końca XVIII wieku, stojącej przy bramie Hôtel de Beauvau. Ciekawą grupą jest zespół siedemnastu rysunków wykonanych według wszelkiego prawdopodobieństwa przez Jana Griesmeyera, a ukazujących elewacje, rzuty i przekroje znanych paryskich budowli, powstałych w latach poprzedzających Wielką Rewolucję Francuską. Rysunki przedstawiają elewacje i rzuty budowli jak projektowane przez Claude'a Nicolasa Ledoux: Hôtel Guimard, Hôtel Thélusson i pavillon du Barry w Louveciennes. Oprócz tego znajdziemy rzuty Bagatelle w Lasku Bulońskim, według projektu François-Josepha Bélanger'a. Jeden rysunek ukazuje fasadę Opery Paryskiej przy boulevard Saint-Martin, wzniesionej w 1781 roku według projektu Samsona-Nicolasa Lenoira i przeznaczonej na siedzibę Académie royale de musique⁵⁵ a ponadto rysunki pałacu w Wörlitz projektu Friedricha Wilhelma Erdmannsdorffa oraz kilku innych nieokreślonych

⁵² Nr inw. Rys.Pol.15406-15410 MNW.

⁵³ Zob. Piotr Kibort, „Aprobuje te plante...” Wiśniowiec i Gródek Podolski Urszuli z Zamoyskich Mniszchowej – rysunki architektoniczne w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie [w:] *Dziedzictwo i pamięć Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. Materiały I Muzealnych Spotkań z Kresami zorganizowanych przez Muzeum Niepodległości w Warszawie w dniach 26–27 marca 2008*, red. Andrzej Stawarz, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2009, s. 57–63. Na temat rysunków dotyczących parków i ogrodów Mniszchów zob. idem, *Ogrody w majątkach Mniszchów w końcu XVIII i na początku XIX wieku: Dęblin, Tatary, Gródek Podolski, Wiśniowiec Nowy* [w:] *Parki Dionisiā Miklera. Materiały międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji poświęconej 250-iej rocznicy z dną narodziną wiatatného landšaftného dizajnera, a takóž formuvannú ta rozvítku sadovo – parkovogo mistectva na zemláh Shidnoī Ėvropi*, red. Mikola Volodimirovič Kibalúk, Zbaraż–Višnevec–Kremenec 2012, s. 65–76.

⁵⁴ Piotr Kibort, *Laszki, Lubieszów, Łabuń, Malejowce... – rezydencje i dwory w rysunkach architektonicznych ze zbiorów Mniszchów z Wiśniowca* [w:] *Dziedzictwo i pamięć Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. Materiały II Muzealnych Spotkań z Kresami zorganizowanych przez Muzeum Niepodległości w Warszawie w dniach 23–24 maja 2011*, red. Tadeusz Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2014 (w przygotowaniu).

⁵⁵ O francuskich rysunkach w kolekcji i ich wpływie na zamówienia Mniszchów zob. Piotr Kibort, *Architektura klasycystyczna w dawnych zbiorach Mniszchów z Wiśniowca – odrisy architektury francuskiej i nowe projekty z końca XVIII i początku XIX wieku* [w:] *Francusko-polskie relacje artystyczne w epoce nowożytnej*, red. Andrzej Piętkos, Agnieszka Rosales Rodriguez, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010, s. 261–267.

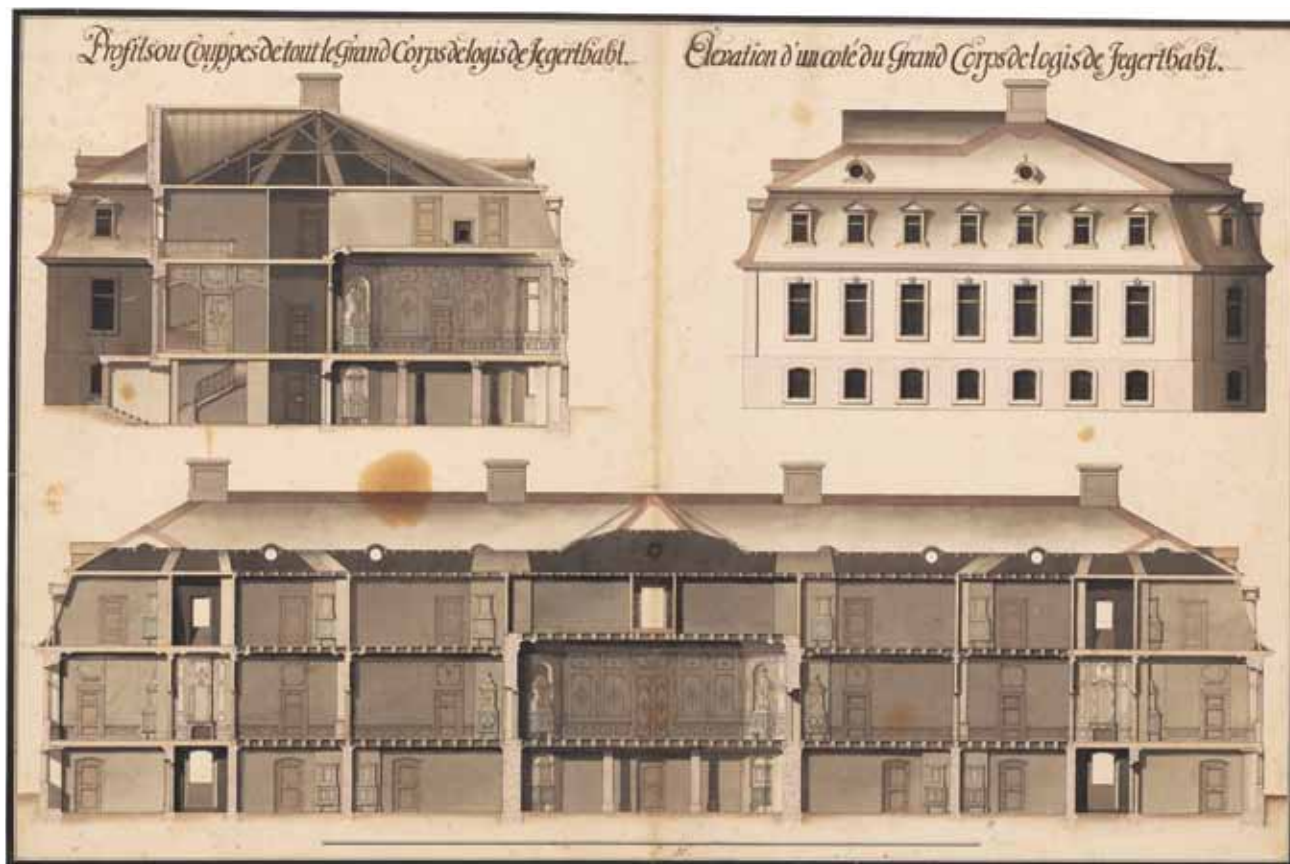
il. 6 | fig. 6

Jan Griesmeyer,
Warszawa. Pałac
Zamoyskich na
Krakowskim
Przedmieściu. Fasada.
Widok i przekrój
poziomy elewacji
| Warsaw. Zamoyski
Palace on Krakowskie
Przedmieście. Façade.
View and Plan of the
Elevation, 1782–1785,
Muzeum Narodowe
w Warszawie | The
National Museum
in Warsaw

fot. | photo © Jacek Sielski /
Muzeum Narodowe
w Warszawie

budowli. Pewnych informacji o pierwotnej liczbie plansz dostarcza wykonana ze złożonego arkusza papieru czerpanego obwoluta, podpisana w języku niemieckim: *Neue Französische Gebäude und Grundriße so mein Bruder bey seiner Reise 1782. gesamlet. [sic!] 30. Blätter*. Pozostałe rysunki uległy rozproszeniu⁵⁶. Istnieje szansa, że część z nich się zachowała, co mogą wykazać dalsze poszukiwania.

⁵⁶ Niewątpliwie do zespołu należał niegdyś przekrój podłużny Hôtel Thélusson, przechowywany obecnie w Gabinetcie Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Rysunek trafił do zbiorów Gabinetu Rycin wraz z kolekcją Stanisława Patka. Zob. *Katalog rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, część 2, *Miejscowości różne. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, oprac. Teresa Sulerzyska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 228–229, kat. nr 1000. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria A, t. 5, red. Maria Charytańska.

il. 7 | fig. 7

Lorenz Friedrich
Müller, *Jägerthal. Palac.*
Elewacja boczna,
przekrój podłużny,
przekrój poprzeczny

Jägerthal. Palace. Side
Elevation, Longitudinal
View, Diagonal View,
1739, Muzeum
Narodowe w Warszawie
The National Museum
in Warsaw

fot. | photo © Muzeum
Narodowe w Warszawie

W roku 1985, gdy zbiór znajdował się w dwóch częściach w Warszawie i w Londynie, Andrzej Rottermund we współpracy z angielskim archeologiem i historykiem architektury Anthonyem Paged Baggssem rozpoczęli jego opracowywanie, planując wydanie katalogu naukowego. Między innymi ze względów logistycznych oraz licznych obowiązków badacza podjęta wówczas praca nie została ukończona⁵⁷. Kontynuując opracowanie naukowe zbioru (po jego scaleniu w 2005 roku), autor niniejszego artykułu planuje kwerendy w archiwach, zwłaszcza we Lwowie i w Kijowie, dokąd trafiła duża część archiwaliów związanych z Mniszczami, a następnie wydanie katalogu rozumowanego kolekcji.

Zbiory heskie

Obszerną liczebnie i doniosłą historycznie kolekcją, jaka trafiła do Muzeum Narodowego po II wojnie światowej, są zbiory książąt heskich najprawdopodobniej przechowywane pierwotnie w Muzeum Zamkowym w Darmstadt. W latach 1942–1944 zostały złożone na zamku w Karpnikach (Fischbach), które znalazły się w powojennych granicach państwa polskiego.

⁵⁷ Baggs napisał artykuł o pałacu dęblńskim przeznaczony do książki jubileuszowej profesora Adama Miłobędzkiego *Podług nieba i zwyczaju polskiego* (opublikowanej w Warszawie w 1988 r.), który to tekst – wysłany z Londynu pocztą – nigdy nie dotarł do komitetu redakcyjnego, gdyż traktował o obiekcie będącym własnością wojska i wzbudził zainteresowanie ówczesnej cenzury. Zob. A. Rottermund, *In memoriam: Tony Baggs...*, op. cit., s. 352.

Zostały one pozyskane w wyniku tzw. akcji rewindykacyjnej, kiedy zostały przejęte przez Skarb Państwa i z Jeleniej Góry (gdzie były złożone w chwili przejmowania ziem przez administrację polską) trafiły do Muzeum Narodowego. Zostały spisane i wstępnie zinwentaryzowane, jednak dopiero w ostatnich latach podjęto szczegółowe badania nad niektórymi częściami zbioru.

Na kolekcję kilkuset rysunków architektonicznych należących dawniej do ksiąg heso-darmsztadzckich składają się zespoły powstałe od początku osiemnastego do początku dwudziestego wieku, dotyczące różnych miejsc. Są to projekty lub plany całych miast (jak np. Pirmasens, Seliganstadt, Mainz), plany zamków (Babenhausen, Friedberg, Tannenberg), koszar (Giessen), obozów wojskowych, pałaców (Hôtel de Hanau w Strasburgu, Jägerthal – il. 7) i dworów, a także pałaców i dworów myśliwskich (z niezwykle ciekawym Dianaburgiem), pawilonów i urządzeń ogrodowych (Roosendall), manufaktur (fabryka porcelany w Kelsterbach); liczne są także mapy miejscowości i terenów władztwa heskiego, by ograniczyć się do wybranych przykładów. W ciągu ostatnich lat zostały one bliżej opisane, zidentyfikowane i zarejestrowane w inwentarzu elektronicznym przez pracującego nad kolekcją Piotra Borusowskiego z Gabinetu Rycin i Rysunków MNW⁵⁸. Koniecznością jest opracowanie i wydanie w niedalekiej przyszłości katalogu rozumowanego całego zbioru, z odniesieniem do znajdujących się w Niemczech materiałów archiwalnych i ikonograficznych.

Rysunki dziewiętnastowieczne

Większość rysunków dziewiętnastowiecznych została opublikowana w katalogu Rottermunda. Nie zostały w nim uwzględnione rysunki odnoszące się do miejscowości, które znalazły się w granicach państwa polskiego w 1945 roku, jak np. projekty powstałe dla pozostającego obecnie w częściowej ruinie zamku w Siedlisku (Carolath)⁵⁹, wykonane w drugiej połowie XIX wieku przez różnych architektów, w tym projekt jego przebudowy autorstwa Karla Lüdecke z lat 1865–1867.

Spośród nazwisk niewystępujących w katalogu, a obecnie możliwych do ustalenia, wymienić należy Bronisława Muklanowicza (1839–1904), autora projektu przebudowy kościoła w Sulisławicach czy projektu konkursowego z 1877 roku na mauzoleum Stanisława Moniuszki na warszawskich Powązkach (il. 8). Z tego samego konkursu pochodzą prace Erazma Hermatnika (1854–1893) z Wiednia

il. 8 | fig. 8

Bronisław Muklanowicz,
Warszawa. Mauzoleum
Stanisława Moniuszki
na Cmentarzu
Powązkowskim. Widok
frontowy (projekt
konkursowy) | Warsaw.
Stanisław Moniuszko
Mausoleum at the
Powązki Cemetery.
Front View (competition
design), 1877, Muzeum
Narodowe w Warszawie
| The National Museum
in Warsaw

fot. | photo © Małgorzata
Kwiatkowska / Muzeum
Narodowe w Warszawie

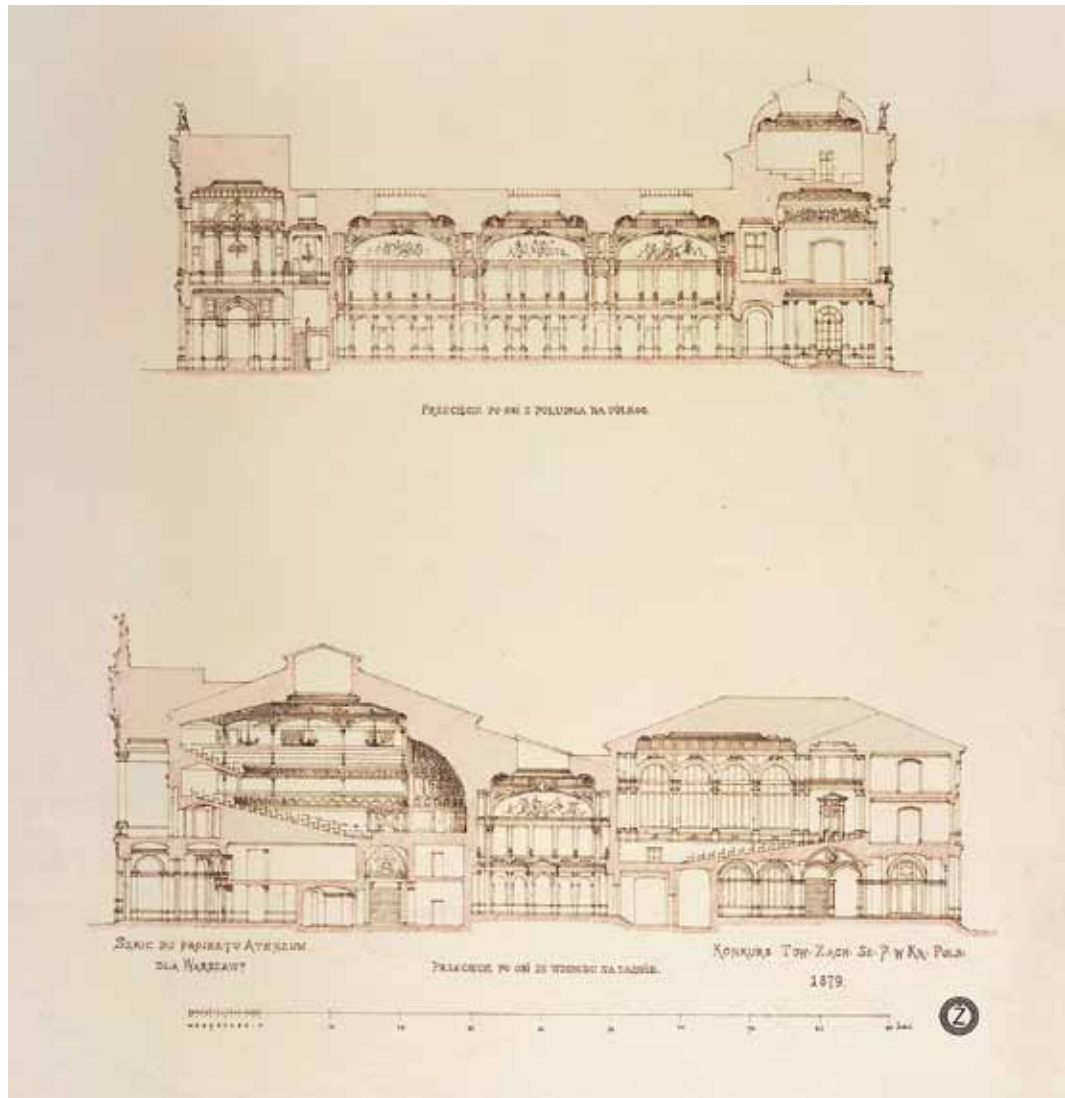
⁵⁸ Poza bazą danych korzystałem z informacji uzyskanych od Piotra Borusowskiego, któremu dziękuję za konsultacje, uwagi i udostępnienie wszystkich rysunków.

⁵⁹ Nr inw. Rys.Pol.3167/1–59 MNW.

il. 9 | fig. 9

Franciszek Brauman,
Józef Pius Dziekoński,
Warszawa. *Ateneum
dla Towarzystwa
Zachęty Sztuk
Pięknych, Muzeum
Przemysłu i Towarzystwa
Muzycznego. Przecięcie
po osi z południa na
północ; przecięcie
po osi ze wschodu
na zachód (projekt
konkursowy)* | *Warsaw,
Atheneum of the
Zachęta Society for the
Encouragement of the
Fine Arts, Museum of
Industry and Society of
Music. Section Along
the North-South Axis,
Section Along the East-
West Axis (competition
design), 1879, Muzeum
Narodowe w Warszawie*
| *The National Museum
in Warsaw*

fot. | photo © Małgorzata
Kwiatkowska / Muzeum
Narodowe w Warszawie

i innych autorów, oparte na godłach. Interesujący ze względu na rozmiary budynku jest projekt nieznanego architekta (opatrzone godłem) na kaplicę grobową, którą ze względu na skalę można łączyć z konkursem z lat 1883–1884 na mauzoleum Karola Scheiblera w Łodzi. W zbiorze znajdują się także pojedyncze zespoły rysunków projektowych Edwarda Cichockiego (1833–1899)⁶⁰, Zygmunta Kisłańskiego (1834–1897)⁶¹ czy Karola Kozłowskiego (1847–1902)⁶². Interesująco prezentuje się także projekt konkursowy Franciszka Braumana (1838–1904) i Józefa Piusa

⁶⁰ Nr inw. Rys.Pol.3043/1–10 MNW (projekt konkursowy Teatru Ludowego, 1868–1869).

⁶¹ Nr inw. Rys.Pol.3045/1–3 MNW (projekt ołtarza głównego w kościele p.w. Wszystkich Świętych na warszawskim Grzybowie).

⁶² Nr inw. Rys.Pol.3045/1–7 MNW (projekt konkursowy gmachu Kasy Oszczędności we Lwowie, 1888).

Dziekońskiego (1844–1927) na budynek warszawskiego Ateneum dla Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, Muzeum Przemysłu i Towarzystwa Muzycznego (il. 9)⁶³.

Dar Bohdana Pniewskiego

Największym liczebnie zbiorem rysunków architektonicznych w muzeum jest dorobek pracowni profesora Bohdana Pniewskiego, przekazany przez architekta w darze w 1964 roku i uzupełniony planszami należącymi do Jadwigi Pniewskiej, które trafiły tu przy okazji wystawy monograficznej zorganizowanej w 1967 roku, w dwa lata po śmierci architekta. Zbiór liczy niemal siedem tysięcy rysunków projektowych wykonanych w różnych technikach (także reprodukcyjnych). Wszystkie zespoły zostały opisane w katalogu wspomnianej wystawy z podaniem ogólnej liczby rysunków dotyczących danego projektu, należy jednak pamiętać o stosowanej wówczas cenzurze politycznej: projekty zawarte w zespole kościoła Opatrzności Bożej w Warszawie, opisane są jako *Projekt regulacji terenu między pl. Na Rozdrożu a projektowanym kościołem*⁶⁴ a w rzeczywistości dotyczą dzielnicy Marszałka Józefa Piłsudskiego na Polu Mokotowskim (il. 10); z wiadomych względów oficjalna nazwa tego projektu urbanistyczno-architektonicznego nie mogła pojawić się w katalogu wydanym w Polsce Ludowej w 1967 roku. Ożywienie zainteresowania spuścizną Pniewskiego nastąpiło po 1990 roku⁶⁵. Prace badawcze nad zbiorem podjął w 2000 roku Marek Czapelski, przygotowując na Uniwersytecie Warszawskim dysertację poświęconą twórczości Pniewskiego. Stała się ona podstawą bogatej faktograficznie monografii⁶⁶. W roku 2007 rysunkom i materiałom archiwalnym nadano nowe numery inwentarzowe, a dane wprowadzono do muzealnego inwentarza elektronicznego⁶⁷. Całość jest udostępniana wszystkim zainteresowanym, zarówno badaczom architektury⁶⁸, jak i osobom szukającym informacji na temat budynków. Wśród rysunków znaleźć można dzieła innych architektów, jak na

⁶³ Nr inw. Rys.Pol.3041/1–6 MNW.

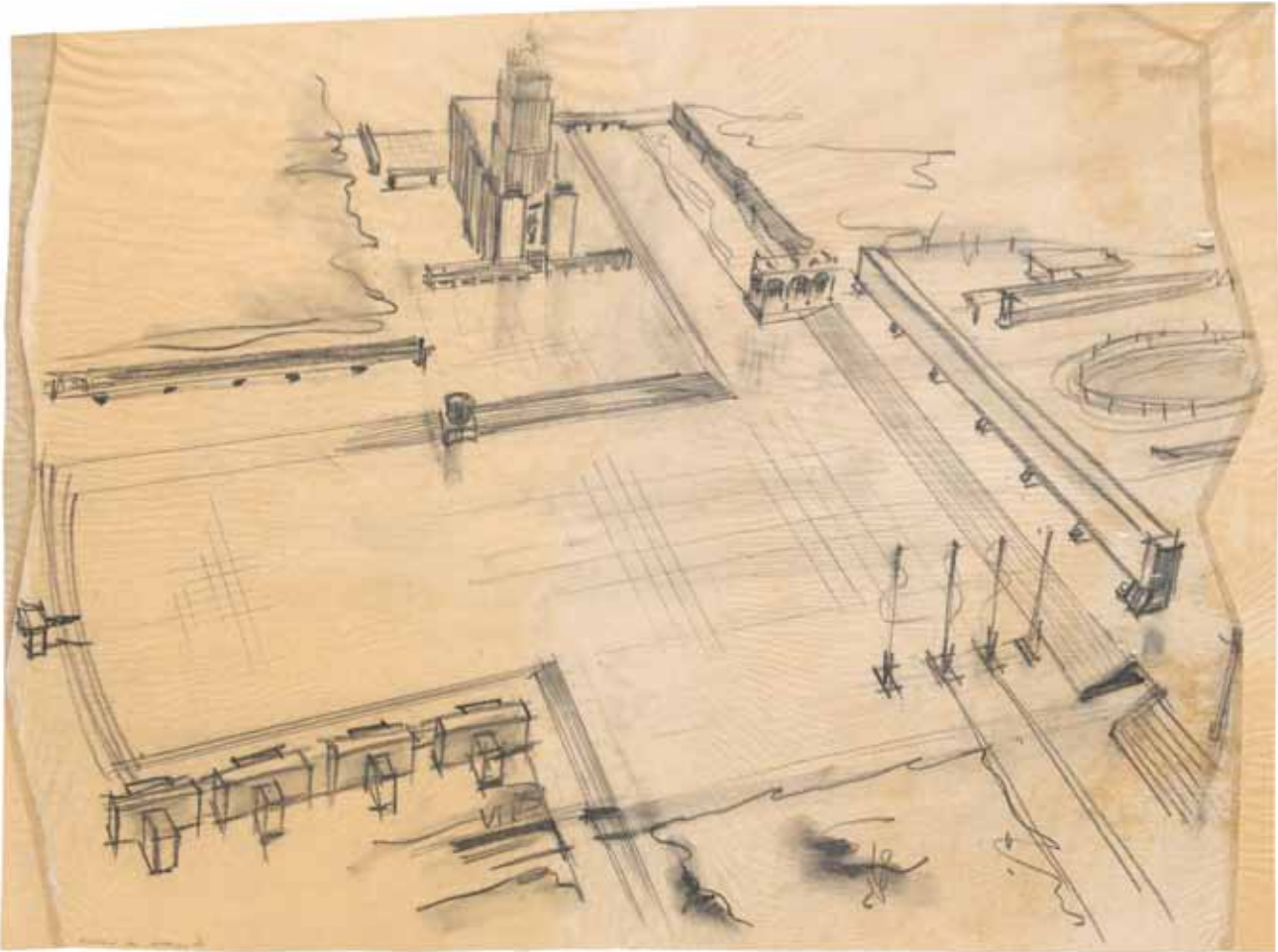
⁶⁴ A. Rottermund, *Bohdan Pniewski...*, op. cit., s. 38, kat. nr 66–69. W MNW znajduje się przeszło 80 rysunków i planów związanych z projektem dzielnicy, z lat 1935–1938.

⁶⁵ Reprodukcje rysunków dotyczących rozbudowy zespołu sejmowego były publikowane w: Bożena Wierzbicka, *Projekty Bohdana Pniewskiego dla Sejmu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1994. 26 rysunków projektowych kościoła Opatrzności Bożej zaprezentowano na wystawie poświęconej historii projektowania świątyni w Muzeum Architektury we Wrocławiu. Zob. *Świątynia Opatrzności Bożej*, kat. wyst., Muzeum Architektury we Wrocławiu, 8 września – 31 października 1999, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 15, kat. nr 1–26. Dziewięć rysunków obrazujących kolejne etapy projektu kościoła w kontekście udziału studentów Bohdana Pniewskiego pokazano na wystawie „Sztuka wszędzie” Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w Zachęcie Narodowej Galerii Sztuki w 2012, autorstwa Maryli Sitkowskiej. Zob. Piotr Kibort, *Fabrica ecclesiae – historia prac nad Świątynią Opatrzności Bożej [w:] Sztuka wszędzie. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1944*, scenariusz wystawy i koncepcja katalogu Maryla Sitkowska, red. naukowa Jola Gola, Maryla Sitkowska, Agnieszka Szewczyk, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, 4 czerwca – 26 sierpnia 2012, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 2012, s. 374–377, kat. nr 468–476.

⁶⁶ Marek Czapelski, *Bohdan Pniewski – warszawski architekt XX wieku*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

⁶⁷ Pracy tej dokonał zespół w składzie: Katarzyna Markowicz, Karolina Tabak, Krzysztof Zięba. Nieocenioną pomoc w całym przedsięwzięciu okazała starsza kustosz Ewa Milicer, której w tym miejscu pragnę gorąco podziękować.

⁶⁸ Najnowsza publikacją wykorzystującą obficie materiał z pracowni Pniewskiego, dotyczący warszawskiej dzielnicy Marszałka Józefa Piłsudskiego, Muzeum Techniki i Przemysłu oraz terenów planowanej w 1944 r. Powszechnej Wystawy Krajowej, jest książka Jarosława Trybusia *Warszawa niezaistniała. Niezrealizowane projekty urbanistyczne i architektoniczne Warszawy dwudziestolecia międzywojennego*, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Narodowe w Warszawie, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2012.

il. 10 | fig. 10

Bohdan Pniewski,
Warszawa. Dzielnica
Marszałka Józefa
Piłsudskiego. Forum
i Kościół Opatrzności
Bożej. Widok
aksonometryczny
| Warsaw, District of
Marshal Józef Piłsudski.
Forum and Church
of Divine Providence.
Axonometric View,
1938, Muzeum
Narodowe w Warszawie
| The National Museum
in Warsaw

przykład Macieja Nowickiego⁶⁹. Są także plany, na których widnieją podpisy m.in. Juliusza Nagórskiego (projekt terenów wystawowych w Warszawie), Janusza Ostrowskiego (współprojektanta Muzeum Techniki i Przemysłu), Małgorzaty Handzelewicz-Wacławkowej (il. 11), jak również zespołów projektujących większe założenia architektoniczne i urbanistyczne, zatrudnionych w ramach miejskich lub państwowych biur projektowych. Wśród niesygnowanych szkiców można znaleźć również takie, które wyszły spod ręki uczniów profesora Pniewskiego.

⁶⁹ Projekt Nowickiego dotyczy szkicowej koncepcji zagospodarowania fragmentu skarpy wiślanej z nowym gmachem parlamentu i rozbudową Muzeum Narodowego z 1945 r. Trzy ze znajdujących się w spuściźnie Pniewskiego prac Nowickiego były już publikowane: Bożena Wierzbicka, *Gmachy i wnętrza sejmowe w Polsce*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 195–197, il. 112–114. Ostatnio również cztery szkice Nowickiego znalazły się w książce pod redakcją Bogny Świątkowskiej, *Chwała miasta*, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2012, tablice XLVI–XLIX (ilustracje towarzyszą tekstowi Piotr Kiborta, *Maciej Nowicki – twórca nowej Warszawy* [w:] *Chwała miasta*, op. cit., s. 315–323).

il. 11 | fig. 11

Bohdan Pniewski,
Małgorzata
Handzelewicz-
-Wacławkowa,
Warszawa. *Dom
Chłopa. Elewacja
od ul. Wareckiej
(północna)* | Warsaw.
*Dom Chłopa. Elevation
from Warecka Street
(North)*, 1957, Muzeum
Narodowe w Warszawie
| The National Museum
in Warsaw

fot. | photo © Małgorzata
Kwiatkowska / Muzeum
Narodowe w Warszawie

Badania nad zbiorem

Badania nad rysunkami architektonicznymi w ówczesnym Dziale Grafiki Polskiej zostały zainicjowane przez Stanisława Lorentza, który w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prowadził seminarium doktorskie związane z tym tematem⁷⁰. Zbiór wykorzystywany był także w wielu publikacjach⁷¹. Wśród osób pracujących w Muzeum i zajmujących się tematyką rysunków architektonicznych, poza Andrzejem Rottermundem, wymienić należy Marka Kwiatkowskiego, a także Krzysztofa Załęskiego – w latach 1974–2004 kierownika Gabinetu Rysunku Polskiego. W latach 1987–1990 pieczę naukową nad rysunkami architektonicznymi pełnił Robert Bogdański. Wówczas wiele rysunków zostało przekazanych do Kolekcji Rysunku Polskiego z Działu Dokumentacji Naukowej (obecnie Zbiory Ikonograficzne i Fotograficzne). Zostały one uporządkowane w układzie topograficznym i w większości opracowane naukowo. Rysunkami tymi zajmowali się także Andrzej Dzieciołowski i Anna Rudzińska (identyfikacja niektórych rysunków, opracowanie, ustalenia proveniencyjne utrwalone na kartach naukowych, w księgach inwentarzowych i w katalogach wystaw). Do zadań na najbliższe lata pozostaje uzupełnienie wpisów w elektronicznym inwentarzu⁷².

⁷⁰ Zakres prac, nazwiska badaczy i bibliografię do 1970 podaje A. Rottermund, *Katalog rysunków architektonicznych...*, op. cit., s. 15–16. Więcej na ten temat zob. idem, *Stanisław Lorentz jako badacz sztuki polskiej doby Oświecenia* [w:] *Przeszłość przyszłości...*, op. cit., s. 193–211.

⁷¹ Do najważniejszych należą: Marek Kwiatkowski, *Szymon Bogumił Zug – architekt polskiego Oświecenia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971; Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Architektura doby Oświecenia w Polsce: nurty i odmiany*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1971. Studia z Historii Sztuki, red. Władysława Jaworska i Jerzy Pietrusiński, t. 13; Tadeusz Stefan Jaroszewski, Andrzej Rottermund, *Jakub Hempel, Fryderyk Albert Lessel, Henryk Ittar, Wilhelm Henryk Minter – architekci polskiego klasycyzmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974; Stanisław Lorentz, *Efraim Szreger – architekt polski XVIII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986; Andrzej Rottermund, *Jean-Nicolas-Louis Durand a polska architektura 1. połowy XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1990. Studia z Historii Sztuki, red. Wiesław Juszczyk et al., t. 45.

⁷² Prace te prowadzone są w systemie MONA autorstwa Haliny Słomki (S-Soft Biuro Usług Informatycznych), opracowanym z uwzględnieniem uwag merytorycznych pracowników MNW.

i udostępnienie opracowania w Internecie⁷³. Część projektów z około 1900 roku, w tym spuścizna Jarosława Wojciechowskiego, została zakwalifikowana do europejskiego programu Partage Plus, skupionego na sztuce secesji i twórczości artystycznej około 1900 roku. Efektem pracy będzie publikacja opracowanych rysunków w Internecie.

Zbiór znajdujący się w Muzeum Narodowym w Warszawie, chociaż nie jest w pełni reprezentatywny, zawiera przykłady architektury od późnego baroku po późny modernizm. Często są to prace o wysokich walorach artystycznych, co stawia zasób w rzędzie najważniejszych kolekcji rysunku architektonicznego w polskich zbiorach muzealnych, bibliotecznych i archiwalnych.

⁷³ Cyfrowe Muzeum Narodowe w Warszawie (www.cyfrowe.mnw.art.pl) będące elementem programu dMuseum.